

ПОТЕНЦІАЛ КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЙ
ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУTHE QUANTITATIVE ANALYSIS POTENTIAL OF SOCIAL INTERACTIONS
FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті розглянуто основні соціальні групи та їхні цілі в контексті досягнення завдань сталого розвитку. Запропоновано підходи до кількісного відображення соціальних взаємодій чисельних груп населення під час установа принципів стійкості. Проаналізовано особливості інформаційно-статистичного забезпечення діяльності основних соціальних груп, що відіграють ключову роль у прийнятті рішень у сфері сталого розвитку. Визначено основні напрями перспективних досліджень у галузі інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності соціальних груп у цій сфері.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, соціальна група, соціальна взаємодія, показники діяльності, інформаційне забезпечення, кількісний аналіз.

В статье рассмотрены основные социальные группы и их цели в контексте достижения целей устойчивого развития. Предложены подходы к количественному отображению социальных взаимодействий многочисленных групп населения при установлении принципов устойчивости. Проанализированы особенности информационно-статистического обеспечения деятельности основных социальных

групп, играющих ключевую роль в принятии решений в области устойчивого развития. Определены основные направления перспективных исследований в области информационно-аналитического обеспечения деятельности социальных групп в этой сфере.
Ключевые слова: устойчивое развитие, цели устойчивого развития, социальная группа, социальное взаимодействие, показатели деятельности, информационное обеспечение, количественный анализ.

The article is devoted to the main social groups and their goals in the context of the sustainable development goals achievement consideration; proposes approaches to the social interactions quantitative reflection of numerical groups of the population while the stability principles establishment; analyzes the informational and statistical provision peculiarities of the main social groups activities that play a key role in decision-making in the field of sustainable development; the main directions of perspective research in the field of informational and analytical support of social groups activities in this area are determined.

Key words: sustainable development, sustainable development goals, social group, social interaction, performance indicators, information provision, quantitative analysis.

УДК 330.34.014

Тарасенко Д.Л.

к. держ. упр., доцент
Донецький державний університет
управління

Постановка проблеми. Однією з головних передумов досягнення сталого розвитку є забезпечення участі широких верств населення в процесі прийняття рішень у цій сфері. Основоположні документи з питань сталого розвитку приділяють значну увагу цьому питанню та формулюють основні цілі, які необхідно реалізувати на шляху зміцнення ролі соціальних спільнот. Досягнення поставлених цілей неможливо без чіткого розуміння стану соціальних груп та системи взаємодій, у які вони вступають, особливо якщо це стосується взаємодії з органами влади на предмет задоволення ключових життєвих інтересів спільноти.

Аналіз стану виконання в Україні положень «Порядку денного на XXI століття» в частині посилення ролі основних груп населення [1] свідчить про певну розмитість критеріїв виконання поставлених завдань та, відповідно, необхідність установа чітких, зрозумілих та адекватних показників, які б характеризували процес досягнення поставлених цілей та слугували основою для встановлення напрямів подальшого вдосконалення діяльності у цій сфері.

З урахуванням цього оцінка потенціалу кількісного аналізу соціальних взаємодій як основи діяльності соціальних спільнот, спрямованої на впровадження принципів та ідей сталого розвитку, є актуальним науковим завданням. Його успішне

вирішення дасть змогу сформувати систему показників, які будуть динамічно відображати стан досягнення цілей сталого розвитку для потреб основних груп населення як основного отримувача вигід від збалансованого розвитку суспільства.

Об'єктом дослідження виступає процес упровадження принципів сталого розвитку на національному рівні.

Предметом дослідження є соціальні взаємодії, що виникають під час досягнення основними соціальними спільнотами цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-практична проблематика сталого розвитку постійно перебуває в полі зору українських учених. Проведено ґрунтовні комплексні дослідження економічних, екологічних та соціальних складників розвитку суспільства з урахуванням соціально-економічної специфіки розвитку. Виконано величезну кількість наукових праць, присвячених вивченню різних особливостей та механізмів процесу впровадження ідей сталого розвитку в різних галузях суспільного життя. Серед знаних українських учених, які працюють над зазначеною тематикою, необхідно відзначити О.І. Амошу, А.В. Антонова, О.В. Бондар-Підгурську, О.Ф. Новікову, Е.М. Лібанову, А.М. Колота, В.І. Куценко, В.Г. Руденка, К.Ф. Ковальчука, Н.Д. Кабусь, Л.Г. Мельника, Є.В. Хлобистова та ін. Водночас

установлення транспарентної системи показників соціальної взаємодії найбільш чисельних соціальних груп вимагає детального опрацювання й є актуальним науковим завданням.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в оцінці потенціалу кількісного аналізу соціальних взаємодій основних груп населення в процесі досягнення завдань сталого розвитку для розроблення науково-методичного підґрунтя системи показників посилення ролі соціальних спільнот у прийнятті рішень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програма дій «Порядок денний на XXI століття», ухвалена на конференції ООН із навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. (далі – Порядок денний 21) як основоположний документ з питань сталого розвитку, містить окремий розділ, присвячений зміцненню ролі основних груп населення, підкреслюючи при цьому, що виняткове значення для ефективного досягнення поставлених цілей, проведення політики та введення в дію механізмів сталого розвитку матимуть заінтересованість та справжня участь у цій справі всіх соціальних груп [2]. Під основними групами населення розуміється дев'ять сукупностей людей, об'єднаних певними відмінними ознаками, а саме: жінки, молодь і діти, корінні народи, представники недержавних організацій, представники місцевої влади, працівники та їхні профспілки, ділові кола і представники промисловості, науково-технічні працівники та фермери.

Необхідно зазначити, що за такого поділу найбільш масовими є соціальні групи, об'єднані за статевовіковими, етнічними та професійно-діяльними ознаками, які характеризуються наявністю специфічних постійних інтересів, що спричинені об'єктивними потребами органічно властивими для цих груп. Водночас представники недержавних організацій, місцевої влади та науково-технічної сфери поєднуються на функціональній основі і, як правило, є виразниками або провідниками інтересів вищезазначених масових соціальних угруповань, організаторами соціальних взаємодій між ними. Очевидно, що виправданим буде розгляд динамічного стану саме кількісно найбільш значимих груп населення.

З погляду ефективного досягнення цілей сталого розвитку в межах окремої країни ключову роль відіграють найбільш значущі людські спільноти та характер соціальних взаємодій між ними та з урядовими інституціями. Як уже зазначалося, їхня діяльність має підпорядковуватися, серед іншого, принципам сталого розвитку, спрямованим на комплексне задоволення базових потреб нинішніх та майбутніх поколінь. У цьому разі особливого значення набуває кількісний аналіз соціальних взаємодій як спосіб діагностики стану суспільства на предмет відповідності постулатам стійкості.

Слід також зауважити, що, оскільки досягнення цілей сталого розвитку – це насамперед, діяльність, то соціальну взаємодію в понятійному сенсі доцільно розглядати в контексті теорії управління, тобто характеризувати як процес взаємодії індивідів та соціальних груп у процесі реалізації їхніх інтересів [3]. Виходячи із цього визначення, для потреб кількісного аналізу необхідно з'ясувати показники, що характеризують основні описові параметри соціальної групи, що взаємодіє, способи її взаємодії і досягнуті внаслідок такої взаємодії цілі. Звичайно, що такі показники мають максимально розкривати ту частину взаємодій соціальної групи, які мають стосунок до цілей сталого розвитку, адаптованих до українських реалій.

Як вихідні матеріали для цього дослідження, крім згаданого Порядку денного 21, розглядається дослідження досвіду впровадження в Україні Цілей розвитку тисячоліття, однак слід зауважити, що питання ролі соціальних груп з урахуванням специфіки зазначених Цілей, розглянуто досить побіжно [4]. Значно більше необхідного для аналізу матеріалу міститься у національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» (далі – Доповідь ЦСР), в якій започатковано інклюзивний процес адаптації Цілей розвитку тисячоліття (уточнених у підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку в 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року») з урахуванням специфіки національного розвитку [5].

Сформульовані у цих документах цілі сталого розвитку (приспособлені до українських особливостей) для окремих соціальних груп дають можливість визначитися з їхніми інтересами у цій сфері і, відповідно, встановити систему показників, які найбільш повно відображають взаємодію цих соціальних груп, кінцевим результатом якої є досягнення парадигми стійкості суспільства.

Згідно з Порядком денним 21, основою програмної діяльності в інтересах жінок як соціальної групи є їх активне залучення до всіх видів праці у сфері розвитку. Особливо важливим видається (з урахуванням національних особливостей) залучення для досягнення таких цілей, як:

ліквідація насильства стосовно жінок у всіх його формах;

досягнення рівності жінок у всіх аспектах суспільства, у тому числі щодо участі в заходах з охорони і раціонального використання навколишнього середовища;

забезпечення участі жінок у діяльності щодо забезпечення раціонального використання екосистем та запобігання погіршенню стану навколишнього середовища на національному рівні;

збільшення частки жінок на посадах різного рівня щодо пропаганди знань у сфері навколишнього середовища та розвитку.

У Доповіді ЦСР роль жінок конкретизована до українських умов в адаптованій глобальній цілі 5 «Гендерна рівність», яка первинно сформульована в підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку в 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (далі – Порядок денний 2030) і містить шість завдань із цього приводу.

З урахуванням установлених напрямів соціальної взаємодії, яка здійснюється жінками як соціальною групою в контексті сталого розвитку, можна виокремити низку показників, які характеризують цей процес взаємодії й які умовно об'єднуються у три основні блоки: показники соціальної групи, показники діяльності соціальної групи та показники результатів діяльності соціальної групи.

До показників першого блоку, тобто опису соціальної групи, можна віднести демографічні дані (загальна чисельність жінок, їх розподіл за віковими групами, типом поселень, регіонами, природній приріст, кількість народжених за віком матері, жінки у шлюбі, у розлученні, міграції тощо), дані ринку праці (рівень зайнятості, структура зайнятості за професійними групами, кількість штатних працівників та їхній освітній рівень, мобільність зайнятості, рівень безробіття, рівень середньої заробітної плати тощо), дані щодо освітніх характеристик (індекси гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів навчальних закладів України, розподіл студентів вищих навчальних закладів за галузями знань, структура дослідників, які здійснювали наукові дослідження і розробки за галузями наук, тощо), дані, що характеризують стан здоров'я (захворюваність за класами хвороб, захворювання особливо небезпечними хворобами, кількість абортів тощо) та дані в галузі правосуддя і злочинності (розподіл засуджених осіб, склад потерпілих за видами злочинів тощо). Переважна більшість зазначених даних міститься у відомостях органів державної статистики [6; 7] або, більш розширена, в органах виконавчої влади, відповідальних за реалізацію державної політики в певних галузях.

Другий блок показників має містити дані, які характеризують діяльність соціальної групи, спрямованої на досягнення своїх цілей, у цьому разі акцентовано пов'язані із цілями сталого розвитку. Сюди відносяться дані про установи та організації, що представляють інтереси групи, дані про заходи з удосконалення законодавства з питань забезпечення реалізації інтересів жінок, відомості про рівень представлення жінок в органах влади та на вищих керівних посадах, дані про заходи з підвищення рівня компетенції представників групи щодо питань упровадження сталого розвитку, відомості про участь у представницьких заходах для просування інтересів жінок, дані щодо проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи та

інформаційних компаній із питань обґрунтування необхідності задоволення інтересів соціальної групи. Зазначені дані практично відсутні в державній статистиці, й їх отримання потребує проведення спеціальних окремих досліджень або ж детального аналізу звітної та довідкової, бажано періодичної, галузевої та наукової інформації. Стосовно жінок як соціальної групи це інформація Міністерства соціальної політики України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших органів центральної виконавчої влади, наукових та дослідницьких інституцій тощо.

Блок показників результатів діяльності соціальної групи містить дані, які характеризують ступінь досягнення поставлених цілей у контексті ролі групи в запровадженні механізмів сталого розвитку. Такий підхід застосовано в Національній доповіді ЦСР, коли для кожного завдання запропоновано індикатори, які мають свідчити про рівень виконання таких завдань. Стосовно жінок як соціальної групи з урахуванням зазначених цілей діяльності в процесах стійкого розвитку зазначеними показниками можуть виступати дані про частку жінок на вищих посадах в органах влади, у тому числі відповідальних за реалізацію екологічної політики, співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків, рівень зайнятості жінок, частка жінок серед дослідників природоохоронної тематики, кількість звернень щодо гендерно зумовленого насильства, кількість нормативно-правових актів, спрямованих на дотримання інтересів жінок, тощо. З погляду доступності і наявності зазначені дані достатньо повно присутні і в державній, і у відомчій статистиці.

Необхідно зазначити, що такий підхід до поділу показників взаємодії соціальних груп на три основні групи (блоки) є виправданим не лише для жінок як соціальної групи, а й для інших соціальних груп. Відмінності можуть стосуватися лише конкретного наповнення даних кожного блоку залежно від об'єктивних характеристик соціальної групи та цілей, які вона досягає в контексті сталого розвитку. У кінцевому підсумку саме цілі сталого розвитку, які планується досягти для потреб групи, й визначають набір даних для кількісного аналізу соціальних взаємодій сталого розвитку. З урахуванням цього розгляд показників характеристик інших соціальних груп, які відіграють суттєву роль у справі досягнення сталого розвитку, надалі здійснюється під кутом зору акцентування їхніх специфічних особливостей у цій сфері суспільного життя.

У Порядку денному 21 значна увага приділяється ролі такої, виокремлюваної за віковим принципом групи населення, як молодь та діти. Стосовно особливостей України, то за офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2017 р. в країні проживало понад

11,5 млн. осіб у віці від 14 до 35 років, яких прийнято вважати молоддю [8], а чисельність дітей (осіб віком до 18 років) становила 7,6 млн. осіб [9]. Тобто в нашому разі йдеться про дуже чисельні групи населення.

Необхідність урахування інтересів дітей та молоді в процесі забезпечення стійкого розвитку зумовлюється суттєвим впливом, які здійснюють прийняті у цій сфері рішення на сьогоденне життя зазначеної категорії населення та наслідки яких суттєво відображаються в майбутньому. Підвищення ролі дітей та молоді пропонується досягнути через досягнення наступних цілей:

- створення реального механізму діалогу між молоддю й урядовими інституціями з питань реалізації завдань сталого розвитку;
- зниження рівня безробіття серед молоді;
- забезпечення врахування інтересів дітей під час упровадження стійкого розвитку та поліпшення стану навколишнього середовища.

Досвід досягнення протягом останніх десятиліть завдань, поставлених Порядком денним 21, дав змогу уточнити і конкретизувати цілі, які набули такого вигляду:

- скорочення частки молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок;
- забезпечення збільшення участі молоді в наукових дослідженнях;
- забезпечення молоді повною і продуктивною зайнятістю та гідною працею;
- мінімізування смертності, якій можна запобігти, серед дітей віком до п'яти років;
- забезпечення доступності якісного дошкільного розвитку та якісної шкільної освіти для всіх дітей і підлітків.

Більшість даних, які характеризують взаємодію зазначеної соціальної групи у сфері сталого розвитку, широко представлена і в офіційній державній статистиці, і в спеціальних періодичних урядових доповідях, але не розглядається під кутом зору питань сталого розвитку. Крім того, для вивчення й аналізу виникає необхідність розмежування цієї групи населення на дві окремі самостійні соціальні групи: окремо дітей і окремо молоді. Такий розподіл диктується суттєвими відмінностями в інтересах молоді і дітей, навіть через призму сталого розвитку.

В основоположних документах сталого розвитку значна увага приділяється ролі корінних народів та місцевих общин. В умовах України до цієї категорії населення належать кримські татари, караїми та кримчаки [10].

Основою для визнання та зміцнення ролі корінних народів та місцевих общин у системі стійкого розвитку суспільства є існуючий взаємозв'язок між станом природного середовища і сталим розвитком та благополуччям корінних народів. У Порядку денному 21 зазначено, що належна для

цих соціальних груп роль забезпечується досягненням таких цілей:

- підвищення ролі корінних народів шляхом нормативно-правового забезпечення захисту їхніх земель від негативного впливу, підтримки традиційних екологозберігаючих методів виробництва;
 - створення механізмів впливу корінних народів на процес розроблення напрямів політики раціонального природокористування;
 - залучення корінних народів у процес реалізації стратегії раціонального природокористування.
- Практика виконання цих завдань дала змогу доповнити зазначені цілі вимогами щодо:
- забезпечення рівного доступу корінних народів до освіти та професійно-технічної підготовки;
 - подвоєння продуктивності сільського господарства і доходів дрібних виробників продовольства корінних народів.

Отримання даних для характеристики взаємодії цієї соціальної групи населення взагалі, а не лише для потреб сталого розвитку, потребує, як правило, проведення окремих досліджень, оскільки офіційна статистика не проводить спеціальних статистичних спостережень із цієї тематики.

Чисельною, а отже, впливовою групою населення, є працівники. Згідно з інформацією Державної служби статистики України, кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій у 2016 р. становила 9,3 млн. осіб, або 57,3% усіх зайнятих [11].

Необхідність посилення ролі працівників як окремої соціальної групи викликана об'єктивною необхідністю використання можливостей тристоронньої співпраці державних органів, роботодавців та працівників (включно із профспілками) для практичного запровадження постулатів сталого розвитку. Порядком денним 21 було визначено, що основними цілями на цьому шляху є:

- створення механізмів узгодження у виробничому процесі питань безпеки, охорони здоров'я та сталого розвитку;
- збільшення кількості колективних угод екологічного спрямування, що мають на меті досягнення стійкого розвитку;
- зменшення кількості виробничих аварій, випадків травматизму та професійних захворювань;
- організація освіти, професійної підготовки та перепідготовки працівників, особливо у сфері охорони праці, здоров'я та поліпшення виробничого середовища.

Зазначені пріоритети також були доповнені у стратегічній цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання» положенням про сприяння забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки.

Визначення показників соціальної взаємодії працівників як соціальної групи найбільш репрезентативне з погляду відображення у державній статистиці, оскільки фактично всі аспекти діяльності працівників є предметом детального статистичного спостереження в Україні.

У Порядку денному 21 значна увага приділяється посиленню ролі в концепті сталого розвитку такої групи населення, як представники ділової активності та промисловості (в українській практиці наближеним по суті явища є термін «підприємці»), які відіграють ключову роль у соціально-економічному розвитку будь-якої країни. В Україні в 2016 р. зафіксовано більше 300 тис. підприємств та понад 1,5 млн. фізичних осіб – підприємців. Понад 1,6 млн. осіб у цей період були власниками або засновниками підприємств та членами їхніх сімей. Обсяг реалізованої продукції цими суб'єктами господарювання у 2016 р. становив понад 92% до загального обсягу реалізованої продукції в країні [12]. Зазначене посилення ролі цієї соціальної групи рекомендується отримати в процесі досягнення таких цілей:

- сприяння більш екологічно чистому виробництву шляхом підвищення ефективності використання ресурсів, у тому числі розширення повторного використання і переробки відходів, а також зменшення кількості відходів на одиницю продукції;

- заохочення відповідального підприємництва шляхом сприяння реалізації підприємцями концепції раціонального підходу до управління природокористуванням.

У Порядку денному 2030 на основі практики застосування основоположних документів сталого розвитку завдання щодо ролі підприємців у цьому процесі деталізовані в стратегічних цілях 7 «Доступна та чиста енергія», 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» та 12 «Відповідальне споживання та виробництво» так:

- збільшення частки енергії з відновлювальних джерел у національному енергетичному балансі;

- забезпечення розширення використання електротранспорту;

- зниження ресурсоемності економіки;

- зменшення обсягу утворення відходів і збільшення обсягу їх переробки та повторного використання на основі інноваційних технологій та виробництв.

Інформаційні дані, які можна використати як показники соціальної взаємодії підприємців, спрямованої на досягнення цілей сталого розвитку, досить широко і повно представлені в державній статистиці, особливо з питань економічної діяльності та навколишнього середовища.

Необхідність зміцнення ролі фермерів (сільгоспвиробників) як специфічного соціального прошарку визнається особливою роллю сільськогосподарського виробництва як виду діяльності для значної

кількості населення Землі. З урахуванням особливостей ведення сільського господарства, які історично склалися, в Україні доцільним убачається розгляд ролі не лише фермерів (як значної частини), а й усіх працівників сільського господарства. У 2016 р. в Україні сільськогосподарську діяльність здійснювало понад 47,6 тис. підприємств, у тому числі понад 33,6 тис. фермерських господарств (70,6%). Чистий прибуток сільськогосподарських підприємств, на яких працювало 507,7 тис. найманих працівників, становив майже 90 млрд. грн. [13].

Згідно з Порядком денним 21, зміцнення ролі сільськогосподарських виробників у процесі досягнення завдань сталого розвитку можливе через досягнення таких основних цілей:

- розвиток та заохочення застосування практичних методів і технологій сталого сільськогосподарського виробництва;

- заохочення застосування ресурсо- і енергозберігаючих технологій землеробства;

- стимулювання сільгоспвиробників до використання методів ведення стійкого сільськогосподарського виробництва.

На основі досвіду досягнення зазначених цілей із часу прийняття рішень на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. у стратегічній цілі 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства» Порядку денного 2030 завдання у цій сфері було уточнено:

- підвищення вдвічі продуктивності сільського господарства, передусім за рахунок використання інноваційних технологій;

- забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово поліпшують якість земель та ґрунтів, у першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій.

Необхідно зазначити, що з урахуванням задекларованих цілей сталого розвитку отримання даних, які можуть бути використані як показники результатів діяльності сільгоспвиробників як соціальної групи, потребує проведення окремих інформаційно-статистичних досліджень.

Висновки з проведеного дослідження. У ході проведеного дослідження обґрунтовано, що взаємодія соціальних груп має значний потенціал для кількісного аналізу, який здійснюється за трьома основними напрямками з блоків даних, які характеризують стан групи, особливості її діяльності для задоволення власних інтересів і досягнуті результати. Проаналізовано цілі сталого розвитку, які мають досягти основні групи населення для зміцнення їхньої ролі у прийнятті рішень із питань упровадження принципів та механізмів сталого розвитку, та встановлено, що ці цілі мають визначальне значення для встановлення показників соціальної взаємодії групи в контексті сталого розвитку. Роз-

глянуто інформаційні джерела, що характеризують життєдіяльність соціальних груп, та встановлено їх неоднорідність із погляду повноти інформації про взаємозв'язки спільнот у контексті сталого розвитку. Запропоновано напрями вирішення проблемних питань інформаційного забезпечення діяльності основних груп населення, спрямованої на досягнення завдань сталого розвитку.

Подальші дослідження у цій сфері доцільно зосередити на питаннях установлення конкретних показників соціальної взаємодії кожної значущої соціальної групи, що виникає в рамках досягнення нею цілей сталого розвитку, розроблення системи моніторингу виконання поставлених завдань, методів і способів поліпшення взаємодії між крупними соціальними спільнотами та іншими суб'єктами процесу втілення у життя механізмів сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на XXI століття» (2002–2012) / за ред. Л.Г. Руденко. К.: Академперіодика, 2014. 359 с.
2. Повестка дня для розвитку. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch23.shtml.
3. Візіров Б.Й. Управління кар'єрою державного службовця як взаємодія інтересів. Економіка та держава. 2008. № 11. С. 84–85. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2008/25.pdf.
4. Національна доповідь «Цілі розвитку тисячоліття Україна: 2000–2015». URL: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf.
5. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina->.
6. Гендерні аспекти ринку праці в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Жінки та чоловіки в Україні. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2017/11/16/9/Derjavna_dopovid_za_pidsymkami_2016_roky.pdf.
9. Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/d2016.pdf>.
10. Бабін Б.В. Конституційно-правовий статус корінних народів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2005. 20 с.
11. Праця України у 2016 році. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Діяльність суб'єктів господарювання за 2016 рік. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Сільське господарство України за 2016 рік. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.